

RAZPRAVE**STRUKTURNE SPREMEMBE V KMETIJSTVU SUBPANONSKE SEVEROVZHODNE SLOVENIJE PO LETU 1990 IN MOŽNOSTI NADALJNJEGA RAZVOJA**

AVTOR

Dimitrij Krajnc

Naziv: mag., profesor geografije in zgodovine

Naslov: Oddelek za geografijo Pedagoške fakultete Univerze v Mariboru, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija

E-pošta: dimitrij.krajnc@siol.net

Telefon: 062 229 36 55

Faks: 061 218 180

UDK: 911.3:63(497.4-18)

COBISS: 1.01

IZVLEČEK

Strukturne spremembe v kmetijstvu subpanonske Severovzhodne Slovenije po letu 1990 in možnosti nadaljnjega razvoja

Po osamosvojitvi Slovenije je prišlo do številnih sprememb, ki so vplivale na razmere v kmetijstvu. Kakšen je vpliv teh sprememb: pozitiven ali negativen? Ali se velikost slovenskih kmetij končno povečuje in njihova neugodna velikostna struktura izboljšuje? Kakšni so ob vstopanju Slovenije v Evropsko unijo načrti kmetov in kakšna prihodnost kmetij? Na ta in podobna vprašanja smo poskušali najti odgovore v raziskavi, ki je zajela območje subpanonske Severovzhodne Slovenije.

KLJUČNE BESEDE

kmetijstvo, strukturne spremembe, Severovzhodna Slovenija, razvoj

ABSTRACT

Structural changes in the agriculture of Subpannonian Northeast Slovenia after 1990 and the possibilities of further development

After the gained independence of Slovenia numerous changes took place which have influenced the conditions in agriculture. Are the impacts resultant from these changes positive, or negative? Does the size of Slovenian farms finally increase? Does the unfavourable size-structure of Slovenian farms improve? How do the plans of Slovenian peasants look like in the process of Slovenian integration into the EU? What kind of the future is expected for Slovenian farms? We tried to find the answers to these and related questions with the investigation which was carried out on the territory of subpannonian Northeast Slovenia.

KEY WORDS

agriculture, structural changes, Northeast Slovenia, development

1. Uvod

Po drugi svetovni vojni je bil razvoj kmetijstva v Sloveniji usmerjen v krepitev družbenega sektorja na račun zasebnih kmetovalcev. Razvoj zasebnega sektorja je bil z dvema agrarnima reformama in uvedbo zemljiškega maksimuma praktično zaustavljen. Posledice enosmernega in planskega razvoja so se začele kazati v osemdesetih letih, še bolj pa so prišle do izraza po letu 1990.

Po osamosvojitvi je Slovenija prvič dobila možnost, da kmetijstvo razvija v skladu z njenimi naravnimi možnostmi in potrebami. Zato je bila izdelana Strategija razvoja slovenskega kmetijstva (1992), ki je določila cilje prihodnjega razvoja kmetijstva.

Z osamosvojitvijo je Slovenija izgubila tudi velik trg za svojo prehransko industrijo. Ravno tako je bilo treba poiskati nove trge za nakup pridelkov, ki jih v Sloveniji nismo pridelali dovolj. Družbeno kmetijstvo, katerega razvoj je bil pred osamosvojitvijo v interesu države, se je po njej znašlo v novih razmerah, ki so neugodno vplivale na njegov razvoj in obstoj.

V podobni situaciji so se znašli tudi slovenski kmetje. V novi državi je vladal drugačen način dela. Razmere na trgu, in s tem tudi cene, sta začela določati ponudba in povpraševanje. Meje so se postopoma odpirale za kmetijske pridelke iz drugih držav. Slovenski kmetje so se tako soočili s tujo konkurenco, ki je zaradi boljše razvitosti kmetij in državnih subvencij kmetijske pridelke ponujala po nižjih cenah. Država je zaradi težav v gospodarstvu težko pomagala kmetom v borbi s tujo konkurenco. Poleg tega so višino pomoči omejevali tudi sklenjeni sporazumi s posameznimi državami oziroma organizacijami.

Že pred osamosvojitvijo so bile z odpravo zemljiškega maksimuma dane možnosti neomejenega povečevanja kmetij. Vendar je bila večina kmetij zaradi preteklega razvoja ekonomsko prešibka, da bi lahko izkoristila dane možnosti in se povečevala z nakupom oziroma najemom zemljišč. Dodatne možnosti za njihovo povečanje so dajali novi zakoni, predvsem Zakon o denacionalizaciji. Že kmalu po njegovem sprejetju pa so se začela postavljati vprašanja o njegovi resnični učinkovitosti in pozitivnem vplivu na kmetijstvo.

Tudi članstvo v Evropski uniji je vedno bolj postajalo nujnost in ne samo želja. Opravljene so bile različne raziskave, kako bi članstvo vplivalo na kmetijstvo. Kljub dokaj ugodnim ocenam o pridružitvi med slovenskimi kmeti še vedno vlada veliko nezaupanje in strah pred morebitno včlanitvijo Slovenije. Slovenske kmetije so večinoma premajhne in preslabo organizirane, da bi bile ekonomsko uspešne in bi lahko uspešno delovale tudi v okviru Evropske unije.

Naštete spremembe so imele pozitivne in negativne vplive na kmetijstvo. Postavljalo se je tudi vprašanje, kakšen je bil njihov splošen vpliv na kmetijstvo, na povprečno velikost in z njo povezano velikostno strukturo kmetij, pa tudi kakšen je bil njihov vpliv na obseg in strukturo posevkov ter na število in sestavo živine na kmetijah. Ob vključevanju Slovenije v Evropsko unijo pa so pomembni tudi načrti za prihodnost. Da bi ugotovili, do kakšnih sprememb je prišlo, smo opravili raziskavo v subpanonski Severovzhodni Sloveniji, ki spada med kmetijsko najpomembnejša območja Slovenije.

2. Obseg raziskave

Območje raziskave je obsegalo deset občin pred reformo lokalne samouprave. Izbrali smo devet sondnih naselij (Bunčani, Košarovci, Malna, Mlajtinci, Panovci, Prvenci, Soviče, Starošince in Zgornji Leskovec) in eno območje (Svečinske gorice z osmimi naselji), kjer smo izvedli anketiranje. V anketiranje je bilo vključenih 324 gospodinjstev s kmečkim gospodarstvom; od tega je bilo 13 zapuščenih, v 63 gospodinjstvih niso želeli sodelovati. V obdelavo podatkov je bilo tako zajetih 222 popolnih anket. Po opredelitvi Statističnega urada Republike Slovenije štejejo za gospodinjstvo s kmečkim gospodarstvom vse tiste zasebne kmetije, ki imajo najmanj 10 arov obdelovalne zemlje, ne glede na to, ali so njihovi člani kmetovalci ali ne; pa tudi tiste kmetije, ki imajo manj kot 10 arov, a imajo:

Slika 1: Obseg raziskovalnega območja in sondna naselja.

- kravo in tele ali junca ali
- kravo in 2 odrasli ovci ali kozi ali mešan par ali
- 5 odraslih ovac ali
- 3 odrasle prašiče ali
- 4 odrasle ovce in prašiče skupaj ali
- 50 kokoši ali druge odrasle perutnine ali
- 20 čebeljih panjev.

3. Povprečna velikost kmetij

Za obdobje od konca druge svetovne vojne do začetka devetdesetih let je bilo za Slovenijo in njen subpanonski severovzhodni del značilno zmanjševanje števila gospodinjstev s kmečkim gospodarstvom in zmanjševanje njihove povprečne velikosti. Tako se je med letoma 1981 in 1991 število gospodinjstev s kmečkim gospodarstvom v subpanonski Severovzhodni Sloveniji zmanjšalo za 13,4 %. Kljub zmanjšanju njihovega števila se je njihova povprečna velikost zmanjšala za 3,1 %. Kot kaže, pa se je po letu 1990 proces zmanjševanja velikosti gospodinjstev s kmečkim gospodarstvom končno ustavil in se začel počasi obračati v smer povečevanja. To potrjujejo tudi podatki, dobljeni na anketiranih gospodinjstvih s kmečkim gospodarstvom. Povprečna velikost anketiranih gospodinjstev s kmečkim gospodarstvom se je med letoma 1991 in 1997 povečala za 5 % ali za 0,3 ha. To povečanje je sicer majhno in na letni ravni pomeni komaj 1,2-odstotno rast velikosti posesti, vendar pa nakazuje ustavitev zmanjševanja velikosti posesti. Takšna stopnja rasti je seveda premajhna, da bi lahko kmalu dohiteli povprečno velikost kmetije v Evropski uniji. Ob nadaljevanju tako skromne rasti bi povprečno velikost kmetije v Evropski uniji iz leta 1995 (17,5 ha kmetijske zemlje) dosegli šele čez 75 let. Ob tem se

moramo tudi zavedati, da so bila anketirana gospodinjstva s kmečkim gospodarstvom leta 1991 za 95 % večja od povprečja v subpanonski Severovzhodni Sloveniji, tako da je stanje za celotno območje še veliko slabše.

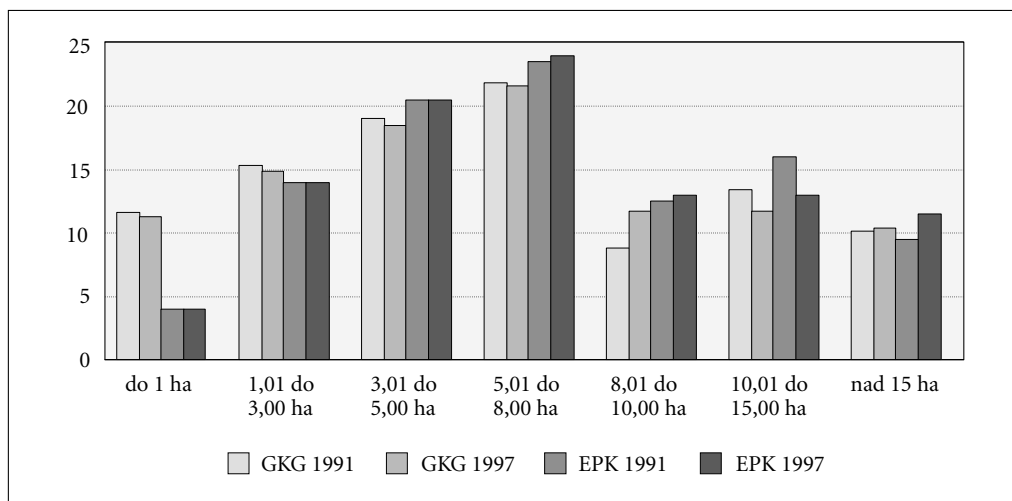
Pri evropsko primerljivih kmetijah (EPK) je stanje nekoliko drugačno (Kovačič 1996); odvisno ali pri računanju povprečne velikosti upoštevamo samo lastna zemljišča ali zemljišča v uporabi. Evropsko primerljive kmetije so tista gospodinjstva s kmečkim gospodarstvom, ki imajo:

- najmanj 1 ha kmetijske zemlje v uporabi (KZU),
- oziroma, če imajo manj kot 1 ha KZU pa tista, ki imajo:
 - najmanj 30 a vinogradov in/ali sadovnjakov ali
 - 2 glavi in več glav velike živine (GVŽ) ali
 - 15 do 30 a vinogradov/sadovnjakov in 1 do 2 GVŽ ali
 - najmanj 10 a kmetijskih zemljišč in 90 a gozda.

Obseg lastnih zemljišč se je pri EPK med letoma 1991 in 1997 povečal za 5 %. Povprečna EPK se je tako povečala za 0,3 ha. Letna stopnja rasti je bila še nižja kot pri gospodinjstvih s kmečkim gospodarstvom, samo 0,65 %. Ob takšni stopnji rasti bodo povprečno velikost kmetije v Evropski uniji iz leta 1995 dosegle šele po letu 2100. Obseg uporabljenih zemljišč se je v istem obdobju povečal za 9,7 %, povprečna velikost EPK se je tako povečala za 0,75 ha, zaradi tega je bila letna stopnja rasti nekoliko spodbudnejša, skoraj 1,6 %. Ob takšni stopnji rasti se bo povprečna velikost EPK izenačila s povprečno velikostjo kmetije v Evropski uniji iz leta 1995 do leta 2045. Vendar so bile tudi anketirane EPK leta 1991 za 71 % večje od povprečne EPK v subpanonski Severovzhodni Sloveniji, tako da je realno stanje še nekoliko slabše.

Kot kaže slika 2, sprememba velikosti gospodinjstev s kmečkim gospodarstvom, čeprav minimalna, skoraj ni imela vpliva na velikostno strukturo gospodinjstev s kmečkim gospodarstvom, ki je še naprej ostala zelo neugodna. Spremembe so bile namreč minimalne in daleč od kakšnega izboljšanja. Še vedno so prevladovala gospodinjstva s kmečkim gospodarstvom velika do 5 ha, medtem ko se je delež gospodinjstev s kmečkim gospodarstvom, večjih od 10 ha, celo nekoliko zmanjšal.

Pri EPK je bilo stanje podobno. Delež EPK, velikih do 5 ha, je ostal enak. Do nekoliko opaznejše spremembe je prišlo samo pri EPK, večjih od 10 ha, kjer se je delež EPK, večjih od 15 ha, povečal na račun zmanjšanja deleža EPK, velikih med 10 in 15 ha.

Slika 2: Velikostna struktura anketiranih gospodinjstev s kmečkim gospodarstvom in evropsko primerljive kmetije leta 1991 in 1997 (lastna zemljišča).

4. Živinoreja

Poleg neugodne velikostno strukture in razdrobljenosti posesti je velika pomanjkljivost slovenskih kmetij njihova neusmerjenost v posamezno dejavnost. Večina kmetij v Sloveniji in seveda tudi v subpanonski Severovzhodni Sloveniji je živinorejsko-poljedelska, zelo malo je takšnih, ki so usmerjene samo v živinorejo ali poljedelstvo ali vinogradništvo oziroma sadjarstvo. Leta 1981 je bila v Sloveniji in tudi v subpanonski Severovzhodni Sloveniji brez živine približno desetina EPK.

Za subpanonsko Severovzhodno Slovenijo je značilna zelo majhna usmerjenost kmetij, kar se kaže tudi v deležu kmetij, ki se ukvarjajo z živinorejo. Leta 1991 se je z živinorejo ukvarjalo 88 % anketiranih gospodinjstev s kmečkim gospodarstvom, pri EPK je bil delež nekoliko višji in je znašal 92 %. Do leta 1997 se je delež živinorejskih kmetij nekoliko zmanjšal. Tako se je z živinorejo ukvarjalo 84 % gospodinjstev s kmečkim gospodarstvom in 89 % EPK. Na EPK so ob tem redili med 98 in 99 % vse živine.

Kljub zmanjšanju števila živinorejskih EPK za 4 % se je število živine povečalo za 40 %, s 3392 na 4788 glav velike živine (GVŽ). Povečanje števila pujskov in mladih prašičev predstavlja kar 87 % celotnega povečanja. Zaradi tega se je število GVŽ povečalo samo za slabih 10 %, s 1416,74 na 1555,2 GVŽ. Na EPK so večinoma redili samo govedo in prašiče, ostale živalske vrste so zastopane v skromnem številu. Zaradi tega govedo in prašiči predstavljajo kar 98 % GVŽ. Po ustaljeni metodologiji predstavlja 1 GVŽ 500 kg žive teže živali, kar pomeni:

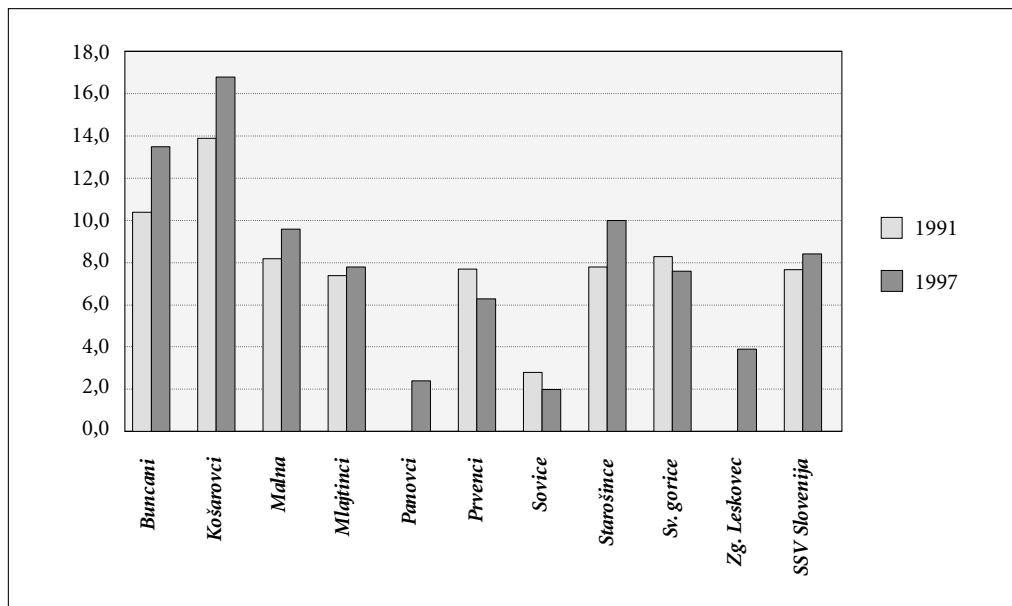
- 1,1 konja,
- 1,1 krave, breje telice ali in drugega odraslega goveda,
- 0,5 teleta in mlada goveda,
- 0,2 mezga, mule in osla,
- 0,3 plemenske svinje in mlade breje svinje,
- 0,2 merjasca in drugega odraslega prašiča,
- 0,1 pujska in mladega prašiča,
- 0,12 plemenske in druge odrasle ovce,
- 0,1 koze,
- 0,02 jagnjeta in mlade ovce.

Po letu 1991 se je pomen prašičereje povečeval, medtem ko je govedoreja stagnirala. To se kaže tudi v povečanju števila glav velike živine. Med letoma 1991 in 1997 se je število prašičev povečalo za 65 %, medtem ko se je število govedi zmanjšalo za dober odstotek. Zaradi tega se je spremenilo razmerje med govejo živino in prašiči. Leta 1991 je bilo to razmerje 76 proti 24, do leta 1997 pa se je spremenilo v 67 proti 33.

Leta 1997 so na EPK v povprečju redili skoraj polovico več živine kot šest let pred tem. Leta 1991 so v povprečju redili 20 glav živine, leta 1997 pa že 29 glav. V GVŽ ti podatki niso več tako vzpodbudni. Leta 1991 so na EPK v povprečju redili 8,3 GVŽ, šest leta kasneje pa 9,5 GVŽ.

Prevladovala so kmetije z mešano živino, samo 40 EPK ali slaba četrtina je bila usmerjena samo v govedorejo ali prašičerejo. Vendar tudi na teh kmetijah koncentracija živine ni bila zelo visoka. Samo z govedorejo se je ukvarjalo 6 EPK, ki so skupaj redile 39 glav goveje živine. Nad 10 glav govedi so imeli samo na dveh kmetijah, ki sta skupaj redili 33 glav govedi, ostale so imele manj kot 5 glav govedi. Preračunano v GVŽ so na teh kmetijah skupaj redili 28,5 GVŽ, v povprečju 4,75 GVŽ, kar je za polovico manj, kot je bilo povprečje na ostalih EPK. Podobno stanje je bilo tudi v prašičereji. Na 34 EPK, ki so se ukvarjale samo s prašičerejo, so redili 1080 prašičev, kar je bilo slabih 31 % prašičev, ki so jih redili na EPK. V povprečju so redili skoraj 32 prašičev, vendar je ta podatek lahko zavajajoč. Nad 50 prašičev so namreč redili samo na 9 EPK, ki so skupaj redile 927 prašičev, v povprečju torej 103 prašiče. Na ostalih 25 EPK so redili 153 prašičev, v povprečju samo 6,1 prašiča. Na prašičerejskih EPK so skupaj redili 130,3 GVŽ oziroma 14,5 GVŽ na kmetijo, na ostalih kmetijah so redili vsega 30,8 GVŽ, kar pomeni samo 1,2 GVŽ na kmetijo.

Intenzivnost živinoreje in obremenjenost zemljišč z GVŽ je bila dokaj visoka. Na hektar kmetijske zemlje je leta 1997 prišlo 1,2 GVŽ. Če pa od kmetijskih zemljišč odštejemo površine vinogradov in sadov-

Slika 3: Povprečno število glav velike živine na anketiranih evropsko primerljivih kmetijah leta 1991 in 1997.

njakov, ki ne dajejo krme za živino, se obremenjenost poveča na 1,4 GVŽ na hektar zemljišč. V primerjavi z letom 1991 se intenzivnost živinoreje kljub 10 % povečanju števila GVŽ ni povečala. Razlog gre iskati v trikrat večjem obsegu najetih zemljišč. Ob enakem obsegu kmetijskih zemljišč v uporabi bi leta 1997 na hektar prišlo 0,1 GVŽ več kot leta 1991.

Ti podatki nakazujejo postopno povečanje intenzivnosti živinoreje. Vendar se bo to povečavanje ustavilo, če mu ne bo sledilo tudi povečevanje obsega gospodarstev. Anketirane EPK so verjetno že zelo blizu maksimalnega števila živine, ki jo lahko prehranijo na obstoječi velikosti posesti. Obremenjenost zemljišč z živino je realno še nekoliko višja, ker so v izračunu upoštevana vsa zemljišča, tudi tista, ki so namenjena pridelavi hrane za ljudi.

5. Poljedelstvo

V poljedelstvu je prišlo do sprememb tako v obsegu kot v strukturi posevkov. Tu se ponovno kažejo vplivi neusmerjenosti kmetij. Lahko rečemo, da skoraj na vsaki kmetiji sejejo koruzo, pšenico, krompir, sladkorno peso. Zaradi tega so površine, namenjene posamezni kulturi, majhne, kar še dodatno draži pridelavo.

Kot je razvidno iz preglednice 1, se je med letoma 1991 in 1997 površina posevkov povečala za 112,8 ha oziroma za slabo četrtino. Vendar moramo podatke za leto 1991 jemati nekoliko z rezervo. Po njih naj bi bilo namreč posejanih samo 70 % njiv, ki so jih imela v lasti anketirana gospodinjstva. Leta 1997 pa je bilo posejanih že 90 % njiv. Na EPK odpade 98 % posejanih površin. Prispevek ostalih gospodinjstev s kmečkim gospodarstvom je zanemarljiv. Bolj kot površina je pomembna sestava posevkov, ki se med letoma 1991 in 1997 ni zelo spremenila. Povečal se je delež koruze, ki je leta 1997 zavzemala že polovico posejanih površin, nekoliko se je povečal tudi delež ječmena in sladkorne pese. Zmanjšal pa se je pomen pšenice, katere delež je padel pod četrtino, in krompirja.

Preglednica 1: Obseg posevkov na anketiranih evropsko primerljivih kmetijah leta 1991 in 1997.

posevki	1991		1997		indeks 1991–1997
	ha	delež	ha	delež	
buče	12,0	2,6	12,7	2,2	105,8
ječmen	26,0	5,6	36,2	6,3	139,2
silazna koruza	51,4	11,1	59,3	10,3	115,4
koruza v zrnu	171,5	37,1	234,4	40,7	136,7
krmna pesa	8,6	1,9	9,7	1,7	112,8
krompir	40,2	8,7	31,3	5,4	77,9
pšenica	117,5	25,4	138,2	24,0	117,6
sladkorna pesa	35,3	7,6	53,5	9,3	151,6
Skupaj	462,5	100,0	575,3	100,0	124,4

Spremembe v sestavi posevkov so posledica sprememb v sestavi živine. Povečanje pomena prašičere je povzročilo povečanje površin, namenjenih pridelavi krme za prašiče (ječmen, koruza v zrnu), medtem ko se stagnacija govedoreje kaže v zmanjšanju deleža površin za silazno koruzo.

Zaradi majhnega obsega zemljišč in širokega spektra posevkov imajo kmetje s posameznimi kulturami posejane manjše površine. Na anketiranih EPK so imeli leta 1997 pšenico posejano povprečno na 1,2 ha, koruzo v zrnu na 1,5 ha, silazno koruzo na 1,3 ha in sladkorno peso na 1,2 ha. Krompir so gojili samo za lastne potrebe, zato je bil posejan na samo 0,3 ha. Na tako majhnih površinah, ki so zaradi majhne velikosti parcel še dodatno razdeljene, je težko ekonomsko uspešno kmetovati.

6. Mehanizacija

Dodatna neugodna značilnost slovenskih kmetij je pretirana opremljenost z mehanizacijo, ki ima korenine v neusmerjenosti kmetij. Zaradi tega morajo imeti kmetje številne priključke. Novejši priključki zahtevajo tudi močnejše traktorje, kar privede do visoke obremenitve zemlje s konjskimi močmi. Drugi razlog za veliko število priključkov je neučinkovitost strojnih krožkov v preteklosti, kar se kaže v majhnem številu priključkov v solasti.

Leta 1997 so imeli na 120 EPK kar 182 traktorjev s skupno močjo 7127 KM. V povprečju so na EPK imeli 1,5 traktorja s povprečno močjo 39,2 KM. S temi traktorji so kmetje obdelovali vsega 814,7 ha kmetijske zemlje oziroma 956,2 ha kmetijske zemlje v uporabi. Na hektar kmetijske zemlje je tako prišlo kar 8,7 KM, na hektar kmetijske zemlje v uporabi pa 7,5 KM. Kmetje so z enim traktorjem v povprečju obdelovali vsega 4,5 ha lastne kmetijske zemlje oziroma 5,3 ha kmetijske zemlje v uporabi. Na tako majhnih površinah traktorji v nobenem primeru ne morejo biti ekonomično izkoriščeni in zato za kmete predstavljajo bistveno večji strošek, kot pa bi ga v primeru večje izkoriščenosti (glej tudi Bračič 1975, 167).

7. Prebivalstvo

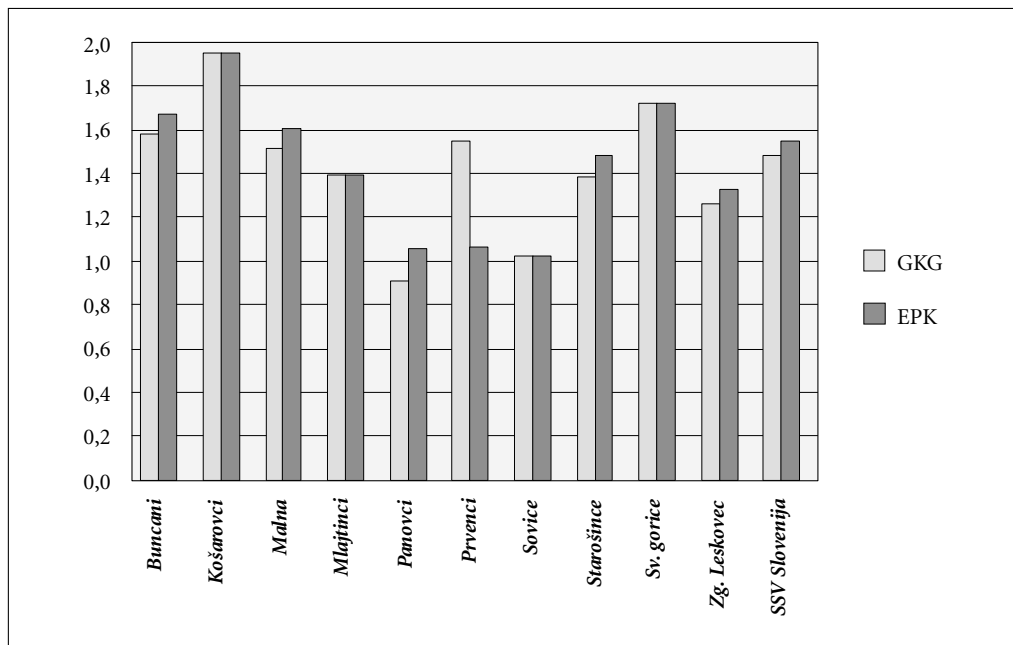
Leta 1997 je na anketiranih gospodinjstvih s kmečkim gospodarstvom živelo 835 prebivalcev, od tega je bilo 47,5 % moških in 52,5 % žensk. Glede na temeljne starostne skupine lahko starostno sestavo prebivalcev anketiranih gospodinjstev s kmečkim gospodarstvom uvrstimo med ostarele, saj je samo 22 % mlajših od 20 let in kar 25 % starejših od 60 let. Neugoden je tudi indeks staranja, ki ima vrednost 102, kar je visoko nad idealno vrednostjo, ki omogoča ugoden demografski razvoj. Takšna starostna sestava je tudi višja od mejne vrednosti, nad katero lahko pričakujemo zmanjševanje števila prebivalcev.

O delovanju kmetije odločajo predvsem gospodarji, zato je njihova sestava še toliko pomembnejša. Za Slovence je značilna navezanost na zemljo, ki je še posebej izrazita pri kmečkem prebivalstvu. To se kaže tudi v tem, da gospodarji večinoma vztrajajo pri lastništvu do smrti; le redki se odločijo, da bodo kmetijo prenesli na naslednika pred tem. Zaradi tega prevladujejo stari gospodarji. Na anketiranih gospodinjstvih s kmečkim gospodarstvom je bila kar tretjina gospodarjev starejših od 64 let. Od 56 do 64 let je imela še dodatna petina gospodarjev, samo petina gospodarjev pa je bila mlajša od 45 let. Relativna visoka starost gospodarjev se kaže tudi v njihovi izobrazbeni strukturi. Več kot polovica gospodarjev je imela samo osnovnošolsko izobrazbo, šestina poklicno in dobra desetina srednješolsko. Višjo ali visoko izobrazbo so imeli samo 3 % gospodarjev. Poudariti velja, da je imela samo dobra petina gospodarjev kmetijsko izobrazbo.

Ob takšni starostni strukturi gospodarjev bi pričakovali, da je zagotovljenost naslednikov veliko boljša, vendar imajo samo na 46 % anketiranih gospodinjstev zagotovljenega naslednika. To je naslednik, ki stalno dela na kmetiji ali je redno zaposlen in po službi dela na kmetiji. Nadaljnjih 18 % gospodinjstev ima zagotovljenega naslednika, ki pa je še mlajši in je vprašanje, ali se bo kasneje odločil za kmetovanje. Na 16 % gospodinjstev pa nimajo naslednika, imajo samo dediča oziroma nimajo nikogar. Na preostali petini gospodinjstev, kjer so gospodarji mlajši od 45 let, pa vprašanje naslednika še ni aktualno.

Kljub ostareli sestavi prebivalstva, imajo anketirana gospodinjstva dovolj velik delovni potencial za nekajkrat večja gospodarstva. Na 222 anketiranih gospodinjstvih s kmečkim gospodarstvom so imeli na voljo 329 polnovrednih delovnih moči (PDM) oziroma 1,5 PDM na gospodinjstvo s kmečkim gospodarstvom. Na 199 EPK so imeli 307,7 PDM, kar pomeni prav tako 1,5 PDM na EPK. S polnovredno delovno močjo izražamo obseg delovne sile; pomeni delovni potencial populacije, ki živi na kmetijah in je na razpolago za kmetijsko proizvodnjo.

Zaradi velikega obsega delovne sile in majhne velikosti posesti so zemljišča tudi čezmerno obremenjena z delovno silo. Na anketiranih gospodinjstvih povprečno pride 25 PDM na 100 ha KZU. Ker

Slika 4: Število polnovrednih delovnih moči na anketiranih gospodinjstvih s kmečkim gospodarstvom in evropsko primerljivih kmetijah leta 1997.

gospodinjstev s kmečkim gospodarstvom, ki ne izpolnjujejo pogojev za EPK, uporabljajo vsega 0,8 % KZU, na voljo pa imajo 6,5 % PDM, je pri njih obremenjenost zemljišč z delovno silo veliko večja kot na EPK. Na EPK v povprečju pride 23,5 PDM na 100 ha KZU, na ostalih gospodinjstvih s kmečkim gospodarstvom pa kar 194,9 PDM. Na anketiranih gospodinjstvih tako razpolagajo s približno trikrat večjim obsegom delovne sile, kot bi je potrebovali glede na velikost posesti.

8. Prihodnost

Trenutno stanje v kmetijstvu in trendi v zadnjih šestih letih ne nakazujejo hitrega izboljšanja stanja. Kot smo že ugotovili, je letna stopnja rasti obsega posestev prenizka za hitrejšo izboljšanje stanja. Pri oceni možnosti je potrebno tudi vedeti, kakšno kmetijstvo si želimo v prihodnosti. Želimo samooskrbno, visoko produktivno ali okolju prijazno kmetijstvo? Usmeritev slovenskega kmetijstva v prihodnosti je zapisana v Strategiji razvoja slovenskega kmetijstva (1992, 71 in 72). V grobem so ti cilji zelo podobni ciljem strategije iz leta 1958, vendar bo morala biti pot za njihov uresničevanje zaradi posebnosti slovenskega kmetijstva drugačna.

V določenih segmentih so EPK v subpanonski Severovzhodni Sloveniji že danes primerljive s kmetijami v Evropski uniji, zato v teh segmentih niso potrebne velike spremembe. Na kmetijah je dovolj delovne sile, ki bi lahko opravljala z nekajkrat večjimi posestmi. Intenzivnost živinoreje je primerljiva z intenzivnostjo v Evropski uniji, prav tako imajo dovolj mehanizacije za nekajkrat večja posestva.

Pomanjkljivosti EPK so v prevažnem obsegu posestva in s tem povezano neekonomičnostjo pridelave. Nizki so tudi hektarski donosi, majhen je dnevni prirast mesa in nizka mlečnost krav.

Pomanjkljivosti kmetij je možno odpraviti s povečanjem obsega oziroma z njihovo specializacijo, delno tudi z uvajanjem dodatnih dejavnosti, ki pa zaradi nezainteresiranosti, pomanjkanja delovne sile, prostora in časa na anketiranih gospodinjstvih še dolgo ne bodo zaživele. Cilj strukturne politike slovenskega kmetijstva je, da bi bilo vsaj 70 % kmetijske zemlje v obdelavi gospodarstev, ki bodo imela več kot 15 ha kmetijske zemlje (Strategija razvoja slovenskega kmetijstva 1992, 78). Posestvo enega gospodarstva se lahko ob enakem obsegu zemljišč v državi poveča samo z zmanjšanjem ali ukinitvijo drugega. To pa bo zelo težka naloga, še posebej ob dejstvu, da je slovenski kmet močno navezan na zemljo in da v trenutni situaciji zemlja marsikomu zagotavlja preživetje. To potrjuje tudi podatek, da je samo petina anketiranih kmetov pripravljena prodati celotno kmetijo ali jo dati v najem, če bi v zameno dobili dohodke, ki bi jim zagotavljali ustrezen način življenja.

Velike sprostivne zemljišč tudi ni možno pričakovati ob večji ponudbi delovnih mest v drugih dejavnosti. Kar 61 % anketiranih kmetov bi namreč kmetovalo v enakem obsegu tudi, če bi dobili zaposlitev v drugi dejavnosti. Samo 15 % jih je v tem primeru pripravljenih opustiti kmetovanje in zemljo prodati ali dati v najem.

Ena izmed možnosti za povečanje obsega kmetij je bila tudi denacionalizacija, vendar se je stanje v praksi pokazalo za povsem drugačno. V kar treh četrtinah anketiranih gospodinjstev so odgovorili, da od denacionalizacije ne pričakujejo ničesar. Tisti, ki pa so že dobili vrnjena zemljišča oziroma jih pričakujejo, so večinoma dobili manjše površine, v večini primerov so dobili vrnjeno do 2 ha zemljišč.

Tudi od prenehanja delovanja kmetij v prihodnosti ne moremo pričakovati dodatnih zemljišč. Samo na 6 % anketiranih gospodinjstev nameravajo v prihodnosti prenehati s kmetovanjem, glavni razlog je starost. Enak delež pa jih bo zmanjšal obseg kmetovanja. Več kot polovica jih je zadovoljna s sedanjim obsegom kmetovanja in ga v prihodnosti ne mislijo spreminjati. Na preostalih gospodinjstvih pa želijo povečati in intenzivirati pridelavo ter mehanizirati gospodarstvo, če ga še niso.

Ob takšnih dejstvih se postavlja vprašanje, na kakšen način se bodo slovenske kmetije lahko povečevale in kakšna bo njihova prihodnost, če se njihov obseg ne bo povečal. Dejstvo je, da se bodo morale slovenske kmetije v prihodnosti povečati, če bodo želele preživeti. Ob vstopu v Evropsko unijo bi se lahko na polovici slovenskih kmetij, glede na njihov trenutno velikost, ukvarjali zgolj s pridelavo sad-

ja in zelenjave. Druge dejavnosti namreč na tako skromnih površinah ne omogočajo paritetnega dohodka, ki je pomemben za zagotavljanje socialne varnosti kmetov in ohranjanje zanimivosti kmetijstva za mlajše generacije. Paritetni dohodek razumemo kot dohodek, ki zagotavlja enako neto plačo za polno zaposlitev kot v povprečju gospodarstvo, enako raven socialnih pravic iz dela, kot jih imajo delavci, ter enako nadomestilo za vloženi kapital, kot ga v povprečju dosegajo v gospodarstvu. Po vsebini lahko tako pojmovani paritetni dohodek primerjamo z neto dodano vrednostjo (Rednak 1994, 7). Za zagotavljanje paritetnega dohodka v poljedelstvu ali živinoreji bi morale biti kmetije nekajkrat večje. Na Kmetijskem inštitutu (Jerič 1994, 37) so opravili modelne izračune za posamezne tipe kmetij in so prišli za naše pojme do zelo velikih kmetij: poljedelska kmetija bi morala imeti 33 ha njiv, govedorejska kmetija 28 ha zemljišč, prašičerejska 7,5 ha njiv, sadjarska pa 3,4 ha nasadov. Višina paritetnega dohodka je izračunana na raven dohodkov v drugih dejavnostih v letu 1994. Ob zviševanju dohodkov v drugih dejavnostih se zvišuje tudi paritetni dohodek in z njim povezana velikost posameznega tipa kmetije. Ob paritetnem dohodku je potrebno upoštevati tudi velikost, ki je potrebna za zagotavljanje polne zaposlenosti 1 PDM, kar je pomembno pri določanju potrebnega obsega delovne sile na kmetijah. Ker pa je površina, potrebna za zagotovitev paritetnega dohodka, manjša od površine potrebne za polno zaposlitev 1 PDM, morajo biti modelne kmetije še nekoliko večje.

Ob upoštevanju velikosti in potrebne višine pridelkov modelnih kmetij na eni strani ter količine pridelkov oziroma števila živine v zasebnem sektorju subpanonske Severovzhodne Slovenije leta 1995 in zemljišč v lasti zasebnega sektorja je tu prostora za okoli 10.200 modelnih kmetij. Od tega bi bilo okoli 1000 poljedelskih, 1900 prašičerejskih, 2200 govedorejskih, 3600 sadjarskih in 1500 vinogradniških. Na teh kmetijah bi bilo dovolj dela za okoli 13.400 PDM. Povprečna kmetija bi imela okoli 16,9 ha kmetijskih zemljišč in bi zaposlovala 1,3 PDM. V primerjavi z letom 1991 bi se moralo število kmetij zmanjšati za 80 %, delovna sila pa za slabih 70 %. Te okvirne, morda celo neverjetne nizke ocene lahko potrdimo in preverimo še z drugačnim izračunom.

Vzemimo podatke o obsegu zemljišč v subpanonski Severovzhodni Sloveniji leta 1992. Za to leto so podatki o obsegu zemljišč še točni, za naslednja leta temeljijo zgolj na ocenah Zavoda za statistiko in ne prikazujejo realnega stanja. Tega leta je bilo v tem območju 200.280 ha kmetijskih zemljišč, od tega je bilo v zasebni lasti 169.952 ha. Če želimo doseči povprečno velikost kmetije, recimo v Avstriji leta 1995, ki je bila 15,4 ha kmetijske zemlje, potem je na zemljiščih v zasebni lasti prostora za okoli 11.000 kmetij. Če prenehajo delovati vsa kmetijska podjetja in njihova zemljišča preidejo v last kmetov, potem lahko računamo še na dodatnih 2000 kmetij. Če pa želimo doseči povprečno velikost kmetij v Evropski uniji leta 1995, to je 17,5 ha kmetijske zemlje, potem je dovolj zemlje za okoli 9700 oziroma 11.500 kmetij. Ponovno lahko ugotovimo, da je bilo leta 1991 v subpanonski Severovzhodni Sloveniji skoraj petkrat toliko kmetij, kot bi jih lahko normalno uspevalo.

Ob teh izračunih se moramo zavedati, da se v Evropski uniji število kmetij vsako leto zmanjša za okoli 1,6 % in takšno gibanje načrtujejo tudi v prihodnje. To pomeni, da je prej omenjenih 11.000 kmetij že preteklost in bi se moralo njihovo število v naslednjih treh desetletjih zmanjšati na vsega 6600. V tem primeru bi se moralo število kmetij od leta 1991 do leta 2027 zmanjševati za 5,4 % letno. Obseg kmetij bi se moral v tem obdobju povečevati za 7 % letno, da bi bila povprečna velikost kmetije leta 2027 okoli 28 ha. Za primerjavo naj navedem, da se je med letoma 1981 in 1991 število gospodinjstev s kmečkim gospodarstvom v Sloveniji zmanjševalo za 2 % letno, medtem ko se je povprečna velikost zmanjševala za 0,1 % letno. V subpanonski Severovzhodni Sloveniji se je v istem obdobju število gospodinjstev s kmečkim gospodarstvom zmanjševalo za 1,4 % na leto, njihova povprečna velikost pa se je zmanjševala za 0,3 % na leto.

Ker je doseganje takšne stopnje letne rasti obsega lastnih zemljišč nemogoče, se bodo morale kmetije v prihodnosti povečevati z najemanjem kmetijskih zemljišč. V Evropski uniji je najemanje zemljišč že ustaljena praksa. Leta 1995 je bilo od 119,7 milijonov ha kmetijskih zemljišč samo 70,2 milijonov ha v lasti kmetov, ostale površine so imeli v najemu. Med letoma 1990 in 1995 se je delež kmetijskih zemljišč v lasti kmetov zmanjšal za 61 % na 59 %. V Nemčiji je ta delež še nižji. Pred združitvijo so ime-

li kmetije v lasti 43 % kmetijske zemlje, po združitvi se je delež znižal na 38 % (Statistics in focus 1997, 2). Pri nas je obseg zemljišč v najemu zelo skromen. Leta 1991 so imela gospodinjstva s kmečkim gospodarstvom v najemu 1,6 % uporabljenih zemljišč. Po podatkih, zbranih z anketo, lahko ugotovimo, da se obseg najetih zemljišč povečuje. Leta 1991 so imela anketirana gospodinjstva s kmečkim gospodarstvom v najemu 2,8 % uporabljenih zemljišč, leta 1997 pa že 8,3 %. Kljub temu pa je to še daleč od evropskega povprečja.

Pri najemanju zemljišč se pojavlja tudi problem višine najemnine. Za najemodajalca je le-ta vedno prenizka, medtem ko je za najemnika vedno previsoka. Višina najemnine je trenutno izražena v količini pšenice in znaša med 900 in 1000 kg za hektar obdelovalne zemlje. Preračunano v tolarje to znese med 29.000 in 32.000 SIT. Če višino najemnine primerjamo s podatkom, da poljedelska kmetija najema zemljišč ne prenese niti pri 20.000 SIT najemnine (Jerič 1994, 37), potem je jasno, zakaj se malo slovenskih kmetov odloča za najem dodatnih površin. Ob primerjavi višine najemnine v Sloveniji in v Evropski uniji ugotovimo, da slovenski kmetje, glede na njihove dohodke, plačujejo relativno visoke najemnine.

Večina slovenskih kmetov se vrta v začaranem krogu neekonomičnega kmetovanja. Obseg lastnih zemljišč jim ne omogoča izboljšanja ekonomičnosti in povečevanja dohodkov. Zaradi višine najemnine ne najemajo dodatnih zemljišč. Zaradi nizkega hektarskega donosa in povprečne kvalitete pridelkov na hektar zemljišč ne dosežejo dovolj visokih dohodkov, da bi se jim najem ekonomsko izplačal. Izplačal bi se jim samo ob večjih hektarskih donosih in boljši kvaliteti pridelkov. Tega pa ni mogoče dosegati na nekaj arov velikih parcelah ali hektar ali dva velikih površinah, posejanih z določeno kulturo. In tako so ponovno na začetku.

Poleg tega slovenske kmete pesti tudi velika razdrobljenost zemljišč, ki jim povzroča veliko izgubo časa in dodatne stroške. Rešitev tega problema je v komasacijah, ki pa jih kmetje nimajo preveč radi. Vzroki so v dolgotrajnih postopkih, nezaupanju kmetov v uradnike in strahu, da bodo po komasaciji dobili manj kvalitetno zemljo, kot so jo vanjo vložili.

Ob nadaljevanju takšnih trendov so možnosti za izboljšanje stanja v kmetijstvu zelo majhne. Ker kmetovanje ne bo zagotavljalo dovolj visokega dohodka, se bodo kmetje vedno pogosteje zaposlovali v drugih dejavnostih, ob tem pa kmetovanja ne bodo opustili. Skupni dohodki jim bodo nato zagotavljali dovolj visok standard in ne bodo imeli želje po izboljšanju in povečanju obsega kmetovanja. Tako ne bodo odvisni od kmetijstva, zato bodo opuščali obdelavo manj primernih površin. Kmetijstvo se bo vedno bolj usmerjalo v samooskrbo, s tem pa se bodo zmanjševali tržni presežki. Takšen način kmetovanja bo tudi zaviral razvoj uspešnih kmetij, ker na trgu ne bo zemljišč, ki bi jih lahko kupile ali najele. Pomanjkanje zemljišč bo povzročilo tudi dvig najemnin, ki bodo postale previsoke tudi za uspešne kmetovalce.

9. Sklep

Po osamosvojitvi Slovenije je v kmetijstvu subpanonske Severovzhodne Slovenije prišlo do sprememb, ki niso imele velikega vpliva na njegovo strukturo. Spremembe so bile premajhne, da bi lahko povzročile večje premike v strukturi kmetijstva, kljub temu pa lahko iz izbranih podatkov naredimo več zaključkov.

Po skoraj petih desetletjih zmanjševanja povprečne velikosti kmetij so se le-te po letu 1990 začele počasi povečevati. Povečanje je bilo majhno, v povprečju samo 0,3 ha, in daleč od potrebnega, če želimo v doglednem času doseči vsaj povprečno velikost kmetije v Evropski uniji leta 1995.

Spremembe v velikosti kmetij so bile premajhne, da bi lahko imele vpliv na velikostno strukturo kmetij, ki je še naprej ostala zelo neugodna. Še naprej prevladujejo kmetije velike do 5 ha, medtem ko se je delež večjih od 10 ha celo nekoliko zmanjšal.

Kljub zmanjšanju števila živinorejskih kmetij, se je povečalo število glav živine. Povečal se je tudi pomen prašičereje. Zaradi povečanega najema zemljišč pa je obremenjenost zemljišč z živino ostala nes-

premenjena. Razvitejše kmetije so tudi že dosegle ekološko mejo obremenitve zemljišč in brez negativnih vplivov na okolje na obstoječih zemljiščih ne morejo povečevati števila živine.

Starostna sestava prebivalstva na kmetijah je zelo neugodna, kar se kaže tudi v visoki starosti gospodarjev. Kljub temu pa ima samo slaba polovica kmetij zagotovljenega naslednika.

Kmetije imajo dovolj veliko zalogo delovne sile in mehanizacije za obdelavo nekajkrat večjih površin, kot jih obdelujejo sedaj.

Načrti kmetov so zelo usmerjeni nerazvojno. Večina jih je zadovoljna z dosedanjim obsegom kmetovanja. Zelo malo kmetij namerava v prihodnje opustiti oziroma zmanjšati obseg kmetovanja, zaradi tega so možnosti za povečevanje kmetij v prihodnosti zelo majhne. Brez tega pa bodo kmetije težko postale ekonomsko uspešne.

10. Viri in literatura

- Belec, B., Kladnik, D. 1983: Nekateri geografske značilnosti Severovzhodne Slovenije z vidika razvoja ruralne pokrajine. *Geographica Slovenica* 14. Ljubljana.
- Bračič, V. 1975: Ptujsko polje, Historično socialnogeografska študija. Maribor.
- Erjavec, E., Rednak, M., Majce, B. 1996: Slovensko kmetijstvo in evropske integracije. Ljubljana.
- Geografski atlas Slovenije, Država v prostoru in času. Ljubljana, 1998.
- Jerič, D. 1994: Dohodkovni vidiki velikostne strukture kmetij v Sloveniji. Kako izboljšati posestno strukturo v Sloveniji, IX. tradicionalni posvet kmetijske svetovalne službe. Bled.
- Krajcni leksikon Slovenije. Ljubljana, 1995.
- Krajnc, D. 1998: Vplivi različnih metod pri obdelavi podatkov popisa prebivalstva, gospodinjstev, stanovanj in kmečkih gospodarstev leta 1991 na število in strukturo kmetij v Sloveniji. *Geografski vestnik* 70. Ljubljana.
- Krajnc, D. 1999: Strukturne spremembe v kmetijstvu Severovzhodne Slovenije po letu 1990. Magistrsko delo, Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Ljubljana.
- Kovačič, M. 1996: Socio-ekonomska in velikostna struktura kmetij v Sloveniji v obdobju 1981–1991. Ljubljana.
- Rednak, M., Gliha, S., Volk, T. 1994: Agrarnopolitični in ekonomski vidiki zemljiške politike v Sloveniji. Kako izboljšati posestno strukturo v Sloveniji, IX. tradicionalni posvet kmetijske svetovalne službe. Bled.
- Slovensko kmetijstvo in Evropska unija. ČZD Kmečki glas, Ljubljana, 1997.
- Strategija razvoja slovenskega kmetijstva. Ministrstvo za kmetijstvo in gozdarstvo, Ljubljana, 1992.
- Statistics in focus, Agriculture, forestry and fisheries 2. Eurostat, Luxembourg, 1997.

11. Summary: Structural changes in the agriculture of Subpannonian North-east Slovenia after 1990 and the possibilities of further development

(translated by Branka Klemenc)

After World War II, the majority of attention in Slovenia was paid to the development of social sector of agriculture, while private farming was in subordinate position. Such development pushed private farmers to a difficult position which was already evident towards the end of the eighties, and became even more obvious after the gained independence of Slovenia with which radical changes occurred in the field of economy, influencing the conditions in agriculture as well. Numerous new laws were passed, conditions on the market were determined by the offer and demand, foreign competition further impaired the conditions of farmers, and Slovenian membership into the EU gradually became the necessity not only a wish. Our interest was focused on the changes which took place in the agriculture owing

to the foregoing facts. The investigation was performed in subpannonian Northeast Slovenia, one of the most important agrarian areas of Slovenia. Included into the research were 324 households with agrarian structure from nine pilot settlements and one pilot area; 13 of these households were already abandoned, and 63 did not wish to take part in the research. The gathered data exposed that too little changes took place in the structure of farms between 1991 and 1997, for sensible speaking about the improved situation. The average size of private lands of the surveyed households increased by 5%, or by 0.3 ha, in the studied period. An equal increase was also registered in the farms which are comparable in size to European farms. A slightly greater increase was registered in the extent of cultivated lands, because by mean 10%, or by 0.75 ha more lands were cultivated on the farms (comparable in size to European farms) in 1997 than in 1991. Little changes in the average size did not have any greater influence on the size structure of the farms, which continued to be very unfavourable. The farms of up to 5 ha still prevailed. Some more significant changes occurred in the number and the structure of livestock; the number increased in the studied period by 40%, or from 3,392 to 4,788. Since almost 87% of the total increase consisted of young pigs and piglets, the number of head of cattle increased by mean 10% only, from 1,417 to 1,555. The number of head of cattle per farm on the farms (comparable in size to European farms) increased from 8.3 in 1991 to 9.5 in 1997. In spite of this increase, cattle density per an area of land remained equal in both years, and amounted to 1.2 head of cattle per hectare of farming land. Significant changes also took place in crop production, which results sooner from deficient data for the year 1991 than from the actual changes. In 1997, by 112.8 hectares, or by a mean quarter larger area of lands were sown than six years ago. In spite of this increase, some greater changes did not occur in the structure of crops. The greatest percentage of areas were still sown with corn, which already occupied a half of the sown areas in 1997. Wheat was the second crop as regards the occupied area, and the percentage of it already dropped under one quarter. On the other hand, the percentages of millet and sugar beat slightly increased. Changes in the structure of crops primarily resulted from the changes in the structure of livestock. Namely, greater significance of pig growing caused the increase in the areas intended for the production of food for pigs.

There were 835 inhabitants living in the surveyed households in 1997. Their age structure was unfavourable, since only 22% of these inhabitants were younger than 20, and as much as 25% older than 60. The ageing of the population is also manifested in the unfavourable age structure of the households' masters. Namely, one third of the masters were older than 64, and further fifth were between 56 and 64. The rather old age of masters is also manifested in their educational structure. More than a half of them have the completed elementary school only, one sixth vocational, and a gross tenth secondary education. Higher or high education were only registered with 3% of the masters.

In spite of the old age of the masters only 46% of the farms have a granted successor. A further fifth of the farms have a successor, but these successors are still young and it is not clear whether they are going to decide later for farming or not. However, one sixth of the farms have not a successor who would plan to continue with farming.

These data do not indicate any possibilities for a quick improvement of this situation in the future and favourable development of successful farms. Slovenian farms will have to be larger in the future if they are to carry on the economically successful farming. However, at the unchanged extent of cultivable lands they can only become larger if their number is reduced. Yet, the plans of the farmers do not offer some great possibilities for the decrease in the number of farms. On more than a half of the farms they intend in the future too, to farm at an equal extent as now. On only 6% of the farms they intend to give up farming in the future, and only 15% of the farmers would give up farming if they would get employment in some other activity. Only one fifth of the farmers would sell or rent their farms if they would get a sufficient income in turn which would provide a proper level of living.

Proceeding from these data and the fact that in 1991, there were five-times as many farms in subpannonian Northeast Slovenia as could normally prosper (average size: 17.5 ha of farming land), we can conclude that a difficult period of adapting to new conditions stands ahead of Slovenian agriculture.